

بسم الله الرحمن الرحيم

مؤلفه‌های اجتماعی-سیاسی فساد ستیزی در قرآن کریم

فاطمه محسنی کلاگر^۱

چکیده

فساد به معنای خروج از اعتدال و تباهی است. در قرآن کریم به عنوان ضد صلاح و عامل تباهی زمین و جامعه معرفی شده است. فسادستیزی در قرآن نه تنها وظیفه فردی بلکه مسئولیتی اجتماعی و سیاسی است که با شناخت ویژگی‌های مفسدان و سلاطین فساد، راهکارهای مقابله از جمله اصلاح، شفاف سازی و پاسخ گویی حاکمان بیان شده است. این مقاله با روش توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه ای بعد از تعریف مفاهیم به بیان نتایج پرداخته که عبارتند از مؤلفه‌های اجتماعی فساد ستیزی: الف) امر به معروف و نهی از منکر، ب) عدالت اجتماعی، ج) ترویج ارزش های اخلاقی، د) مسئولیت پذیری اجتماعی، و) اصلاح جامعه و پرهیز از فساد، مؤلفه های سیاسی فساد ستیزی هم عبارتند از الف) حکومت عادلانه، ب) پرهیز از سو استفاده از قدرت، ج) شفافیت و امانتداری در امور حکومتی، د) مبارزه با استبداد، و) پاسخگویی حاکمان به گونه‌ای باشد که اهداف تشکیل حکومت اسلامی و انقلاب جهانی تمدن نوین اسلامی محقق شود، زیرا غفلت از این موضوع موجب هرج و مرج و گسترش فساد در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خواهد شد و انقلاب را از رسیدن به اهدافش باز می‌دارد که در این مقاله با ارائه راهکارهای عملی به مقابله آن پرداخته است.

واژگان کلیدی: عدالت، فساد، فساد ستیزی، مؤلفه.

مقدمه

فساد یعنی تباهی تباه شدن ضد صلاح راغب آن را خروج از اعتدال معنی کرده است، در سوره انبیا آیه ۲۲ می‌فرماید (لو کان فیهما الهه الله الفسدتا) اگر در آسمان و زمین خدایانی جز خدا می‌بود آنها از اعتدال خارج شده و تباه می‌گشتند. و همچنین فساد ستیزی در لغت نامه دهخدا از علی اکبر دهخدا به معنی ستیزه، ستیغ (نزاع کننده = ستیزیدن) جنگ و خصومت آمده پس فساد ستیزی یعنی مقابله و نزاع کردن با هرگونه فساد و تباهی و سرکشی معنا می‌شود مؤلفه‌های اجتماعی سیاسی فساد ستیزی از جهات مختلف از جمله کلامی و

^۱ . طلبه مدرسه علمیه فاطمه الزهراء سلام الله علیها شهرستان آمل.

فلسفی و تفسیری قابل بررسی است اما نگارنده در نظر دارد از منظر قرآن بررسی کند و به این پرسش پاسخ دهد که مؤلفه‌های اجتماعی_سیاسی فساد ستیزی در قرآن به چه مواردی اشاره شده است؟

تاریخچه فساد ستیزی از منظر قرآن از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله می‌باشد که قرآن معجزه ایشان بود و با اجرای احکام اسلام به مقابل با فساد برآمدند و بعد از پیغمبر(ص) ائمه معصومین علیهم السلام دنباله روی این راه فساد ستیزی بودند و در عصر غیبت هم توسط ولایت فقیه که حکومتش بر اساس اسلام و قرآن پی ریزی شده در این مسیر ادامه دارد. نگارنده برای نوشتن این مقاله از کتاب (امر به معروف و نهی از منکر در آیینه اجتهاد) از محمد رحمانی که در مورد امر به معروف و نهی از منکر بیان شده و همچنین از کتاب(سلسله سخنرانی‌های استاد رفیعی جلد ششم) که در مورد مسئولیت پذیری آمده و از کتاب (حماسه سیاسی و اقتصادی از منظر آیات و روایات) از محمد حسین دوررافشان که در مورد امانتداری در امور حکومتی بیان شده و همچنین از کتاب (زندگی مهدوی اثر جواد محدثی) که در مورد اصلاح و جامعه و پرهیز فساد می‌توان از آن استفاده کرد. نگارنده با استفاده از این کتاب‌ها قصد دارد به این مساله بپردازد که مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی در فساد ستیزی از منظر قرآن چه می‌باشد؟

مؤلفه‌های اجتماعی سیاسی فساد ستیزی در جامعه کنونی باید باشد که ما بتوانیم به هدف از تشکیل حکومت اسلامی همان ایجاد و برپایی قسط و عدل در جامعه است یابیم. چنانچه از این موضوع غفلت بشود هرج و مرج در جامعه به همراه فساد سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و حتی فرهنگی در جامعه ایجاد می‌شود که در این صورت انقلاب به هدف خود نخواهد رسید. نگارنده برخلاف مقالات دیگر مؤلفه‌های اجتماعی سیاسی فساد ستیزی را در چندین جنبه که در فرضیه آمده در مقاله بیان داشتند تا از منظر قرآن، بتواند راه حل ارائه کند. همچنین هدف نگارنده شناخت و تبیین مؤلفه‌های اجتماعی سیاسی فساد ستیزی در قرآن کریم و همچنین بیان آن برای افرادی است، که در زمینه جهاد تبیین به صورت مبلغ در جامعه تبلیغ می‌کنند.

مفهوم شناسی

فساد یعنی تباهی تباه شدن ضد صلاح راغب آن را خروج از اعتدال معنی کرده است، خداوند متعال در صفات بندگان پسندیده‌اش می‌فرماید: « لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَاداً »^۱ یعنی برتری (گردنکشی) و تباهی در زمین را دنبال نمی‌کنند و همچنین در سوره انبیا می‌فرماید: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ اللَّهُ الْفُسْدَتَا»^۲؛ اگر در آسمان و

۱. قصص: ۸۳.

۲. انبیاء: ۲۲.

زمین خدایانی جز خدا می‌بود آنها از اعتدال خارج شده و تباه می‌گشتند.^۱ همچنین فساد ستیزی در لغت نامه دهخدا از علی اکبر دهخدا به معنی ستیزه، ستیغ (نزاع کننده = ستیزیدن) جنگ و خصومت آمده است.^۲ پس فساد ستیزی یعنی مقابله و نزاع کردن با هرگونه فساد و تباهی و سرکشی معنا می‌شود.

مؤلفه‌های اجتماعی فساد ستیزی

قرآن کریم مبارزه با فساد را نه تنها یک وظیفه فردی، بلکه یک رسالت اجتماعی و دینی می‌داند که پیامبران الهی نیز مأمور به آن بوده‌اند. این مبارزه از جمله دعوت به خیر، نهی از منکر، اصلاح جامعه است که همه این‌ها مؤلفه‌های کلیدی در ساختار اجتماعی فساد ستیزی به شمار می‌روند. قرآن با تاکید بر نقش فعال گروه‌های مومن در اصلاح امور و دفع فساد نشان می‌دهد که تحقق عدالت و سلامت اجتماعی بدون حضور چنین گروه‌هایی ممکن نیست، این آموزه‌ها، چارچوبی جامع برای فهم و اقدام اجتماعی در برابر فساد فراهم می‌کند، برای بررسی مؤلفه‌های اجتماعی فساد ستیزی در قرآن کریم، می‌توان با آیاتی استناد کرد که به مفاهیم عدالت، اصلاح، امر به معروف و نهی از منکر، مبارزه با ظلم و فساد و ترویج ارزش‌های اخلاقی اجتماعی پرداختند.

الف) امر به معروف و نهی از منکر

قرآن کریم بر لزوم نظارت اجتماعی و مسئولیت همگانی، در جهت فساد ستیزی در امر به معروف و نهی از منکر در چندین آیه به این مساله تاکید دارد، از جمله آیه ۱۱۰ سوره آل عمران، که معروف و منکر را بعنوان معیارهای اصلاح جامعه معرفی کرد و همچنین آیه ۴۱ سوره حج، که نشان می‌دهد امر به معروف و نهی از منکر از نشانه‌های ایمان و رفتار سالم اجتماعی است و به اصلاح جامعه و مقابله با فساد کمک می‌کند. نگارنده از آیه ۱۰۴ سوره آل عمران در این امر استفاده کرد؛ «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» و باید از میان شما گروهی باشند که به سوی خیر دعوت کنند، به کار نیک فرمان دهند و از کار زشت باز دارند، و آنان رستگارانند.» در تفسیر نور این آیه را، مرحله‌ی خاصی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه ویژه و رسمی صورت می‌گرفت، بیان دارد. در این آیه به مرحله‌ی عمومی که یک وظیفه‌ی همگانی است اشاره می‌شود. در اهمیت این امر در فساد ستیزی آورده است؛

۱- بهترین امت بودن با شعار نیست، با ایمان و امر به معروف و نهی از منکر است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ ... تَأْمُرُونَ ...»

۱. حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۶، ص ۴۲۳۶.

۲. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۹، ص ۱۳۴۷۷.

۲- در اَمَّتِ ساکت و ترسو خیری نیست. «خَيْرَ أُمَّةٍ ... تَأْمُرُونَ ... تَنْهَوْنَ» ۳- امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که انجام آن معیار امتیاز اَمَّتِ هاست. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» ۴- امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی محقق می‌شود که مسلمانان به شکل یک اَمَّت باشند، یعنی حاکمیت داشته باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»

۵- مسلمانان مسئول اصلاح تمام جوامع بشری هستند. «أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» ۶- سفارش به خوبی‌ها بدون مبارزه با فساد، کم نتیجه است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» ۲ آیه (۱۰۴) آل عمران، نشان می‌دهد که اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد بدون حضور چنین گروهی که به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازند، ممکن نیست و این کار نیازمند همکاری جمعی و قدرت منسجم است. در تفسیر این آیه در مجمع البیان فی تفسیر القرآن، آمده است؛ ۱- هر چه را خدا و رسول او امر فرموده‌اند معروف است و هر چه را نهی کرده‌اند منکر می‌باشد. ۲- معروف چیزی است که حسن و نیکی آن از نظر شرع و عقل شناخته و معلوم است و منکر چیزی است که عقل و شرع آن را بد شمارد. این معنی در واقع به معنای اول برمیگردد. از ادله نقلی که در این باره آمده روایات زیر است:

۱- در روایتی دیگر آمده است؛ شخصی خدمت پیغمبر اکرم آمد در حالی که حضرت بر منبر بود پرسید: یا رسول الله بهترین مردم کیست؟ فرمود آنکه مردم را امر بمعروف و نهی از منکر کند و آنها را از خدا بترساند و باو علاقه‌مند سازد.

۲- ابو درداء گوید: البته و حتماً باید امر بمعروف و نهی از منکر کنید و گرنه خداوند بر شما پادشاهی ستمکار مسلط کند که نه به بزرگان شما احترامی گذارد و نه بر خردان شما رحم آورد و اخیار و خوبان شما دعا کنند و مستجاب نخواهد شد و یاور می‌جویند و یاری نخواهید شد و فریادرس می‌طلبید و کسی بفریاد شما نمیرسد، آمرزش می‌طلبید ولی آمرزیده نمی‌شوید. ۴ متن نقل شده از مجمع البیان درباره آیه «و لتكن منكم أمة يدعون إلى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر» به خوبی نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک وظیفه اجتماعی و دینی، نقش کلیدی در حفظ سلامت اخلاقی و اجتماعی جامعه دارد. این دو فریضه، مولفه‌های اصلی در مقابله با فساد و انحرافات اجتماعی شناخته شده‌اند. مولف محمد رحمانی، در کتاب امر به معروف و نهی از منکر در آئینه اجتهاد، نوشته است؛ «حضرت امام (ره) نیز بر این باور بودند که امر به

۱. قرائتی، تفسیر نور، ج ۱، ص: ۵۸۲.

۲. همان، ص ۵۸۳.

۳. طبرسی، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص: ۱۹۳.

۴. طبرسی، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص: ۱۹۴.

معروف، نیازمند تشکیلاتی منسجم و سازماندهی شده است. شهید محلاتی در این باره می گوید: در یکی دو روز آخری که امام در تهران تشریف داشتند، فیلم کاخ و کوخ را نمایش دادند که حلبی آباد و وضع بد زندگی ها را نشان می داد. امام حالشان خیلی منقلب شد. شبی بود که فردای آن روز می خواستند امام را به قم ببرند. رفقا را جمع کردند؛ از جمله، شهید بهشتی، آقای هاشمی، بنده و سایرین. عصبانی فرمودند:... مسأله سوم، امر به معروف و نهی از منکر را مطرح کردند که باید وزارت امر به معروف و نهی از منکر تشکیل شود و رئیس آن یک مجتهد باشد که اگر یک روزی در این کشور، وزیر یا نخست وزیری شراب خورد، بخواباند وسط خیابان و شلاقش بزنند. شبیه این مطلب را حضرت امام به هنگام ورود به قم فرموده اند: «ما وزارت امر به معروف و نهی از منکر تشکیل می دهیم... با فساد مبارزه می کنیم، فحشا را از بین می بریم، مطبوعات، رادیو تلویزیون و سینما را اصلاح می کنیم.»^۱

برای ایجاد اصلاح و بازدارندگی از فساد امر به معروف و نهی از منکر از مؤثرترین عوامل بازدارنده از انحراف افراد مختلف میباشد. عمل به این فراخوانی عمومی الهی، بر خود آمران و ناهیان نیز نشانه ی نیک بر جای میگذارد و از دو سو راه صلاح را در جامعه هموار میسازد. همچنین با انجام آن هزینه ها کاهش یافته و دیگر نیازی به برخوردهای عملی و فیزیکی نیست؛ زیرا فرد خلافکار دائم با تذکرات زبانی روبه رو شده و به مرور این تذکرات اثرگذار بوده و راه مؤثری در بازدارندگی از ارتکاب حرام میباشد. با این امر سبب پیشگیری از ارتکاب مجدد عمل از سوی این فرد یا از سوی دیگر افراد جامعه میشود و به نوعی نقش بازدارندگی در ادامه گناه و ارتکابهایی آن در آینده داشته و به مرور اثرگذار خواهد بود.^۲ به نظر نگارنده از تفسیر آیات مختلف در قرآن کریم و از آثار مولفان یاد شده در می یابیم که امر به معروف و نهی از منکر در قرآن به عنوان ابزار اصلی فساد ستیزی و اصلاح جامعه معرفی شده است.

(ب) عدالت اجتماعی

در مورد اهمیت عدالت اجتماعی در قرآن آقای حق پناه در مقاله خود نوشته است؛ «ارزش و بزرگی عدالت در سطح اجتماع از منظر قرآن به حدی است که به صورت اصلی، بنیادین بدل ناپذیر، مطرح گشته و خداوند به

^۱ . رحمانی، امر به معروف و نهی از منکر در آینه اجتهاد، ص ۱۴۱.

^۲ . موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، «مقالاتی از اندیشه نامه ی انقلاب اسلامی»، ص ۲۰۴.

را بازخواست خواهد کرد.^۱ این آیه تاکید می‌کند انسان‌ها و به طبع آن حاکمان دارای اختیار و مسئولیت هستند و اعمال آنها مورد بازخواست الهی قرار می‌گیرد این اصل پایه‌ای برای الزام حاکمان به پاسخگویی در برابر مردم و خداست «وَلْتَسْأَلَنَ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» - جمله‌ای است برای دفع توهمی که ممکن است به ذهن بیاید، و آن این است که مستند بودن هدایت و ضلالت به خداوند سبحان اختیار بشر را باطل می‌کند، و بدنبال باطل شدن اختیار مساله نبوتها و رسالتها باطل می‌شود، برای دفع چنین توهمی جواب داده شده که: نه، هنوز سؤال و جواب و اختیار باقی است، چون هدایت و ضلالت بدست خدا بودن اختیار شما را باطل نمی‌کند، زیرا خدا ابتداء گمراه و هدایت نمی‌کند، گمراه کردنش مجازاتی است یعنی کسی را که خودش گمراهی را خواسته در گمراهی پیش می‌برد، و همچنین کسی را که هدایت را اختیار کرده باشد در هدایت پیش می‌برد. و خلاصه شما هر چه اختیار کنید خداوند شما را کمک می‌کند، و در آنچه انتخاب کرده‌اید پیش‌تر می‌برد.^۲ به نظر نگارنده مقاله، از آنجا که هدایت و گمراهی بر اساس اختیار است، همه انسان‌ها از جمله حاکمان در برابر اعمال خود مسئول و پاسخ‌گو هستند و در روز قیامت درباره آنچه انجام داده‌اند بازخواست می‌شوند.

آیه به صورت ضمنی بر مسئولیت و پاسخگویی حاکمان تأکید دارد و نشان می‌دهد که هیچ کس از بازخواست الهی و مردمی مستثنی نیست و حاکمان باید در برابر عملکرد خود پاسخگو باشند. این نکات در تفسیر علامه طباطبایی، آیه ۹۳ نحل را به عنوان پایه‌ای برای پاسخگویی سیاسی و فسادستیزی حاکمان معرفی می‌کند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً: اگر خداوند می‌خواست، این قدرت را داشت که همه شما را یک امت قرار دهد و شما را در راه هدایت وادارد، چنان که می‌فرماید: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى (انعام ۳۵): اگر خداوند می‌خواست، آنها را بر هدایت جمع می‌کرد). وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ: لکن خداوند هر که را بخواهد، بخود و می‌گذارد تا گمراه شود یا بر اثر گمراهیش، او را محکوم بگمراهی می‌کند و هر که را بخواهد توفیق می‌دهد تا براه هدایت رود، یا اینکه بر اثر نیکی، او را محکوم به‌هدایت می‌کند. درباره معانی ضلالت و هدایت، در سوره بقره، گفتگو کرده‌ایم. وَلْتَسْأَلَنَ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ: سرانجام در برابر کردار نیک و بد خود، مورد پرسش قرار می‌گیرید و بر طبق کردارتان پاداش یا کیفر می‌بینید.»^۳ علامه طبرسی آیه ۹۳ نحل را دلیلی بر

۱. نحل: ۹۳.

۲. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص: ۴۸۶

۳. ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، ص: ۴۳

آزادی اختیار انسان‌ها و مسئولیت‌پذیری آنان، به ویژه حاکمان، می‌داند و این بازخواست الهی را مبنایی برای پاسخگویی سیاسی و فسادستیزی حاکمان معرفی می‌کند. مولفان مقاله ی (شاخص‌های شفافیت در حکومت اسلامی) در مقاله آوردند که؛ «لزوم پاسخ‌گویی به مردم از منظر حقوقی میتوان گفت پاسخ‌گویی در ساده‌ترین مفهوم آن عبارت از این است که مأمور یا نماینده حکومت در برابر دیگری - برای مثال شهروند - پاسخ‌گو باشد. در این مفهوم، مأمور، وظیفه‌ای اخلاقی یا حقوقی در برابر شهروند دارد. این اصل با مفاهیم و اصول دیگری مانند شفافیت کامل می‌شود. با ابتدای بر این مفهوم، اساسی‌ترین نتیجه مسئولیت‌پذیری زمامداران که همان پاسخ‌گویی در مقابل مردم و اصالت دادن به حقوق آنان است، شفافیت سیاست و مشی حکومت می‌باشد که زمینه‌ساز اعتماد آفرینی است. از نظر امام، مردم این حق را دارند که در صورت مشاهده رفتار خلاف انتظار از سوی مسئولان، نسبت به آنها بدگمان شوند و مسئولان باید پاسخ‌گو باشند و آنان را در جریان کارها و تصمیم‌هایشان قرار دهند. بر همین اساس، امام به مالک‌اشتر فرموده است: مدیریتی شفاف داشته باشد: «اگر رعیت بر تو گمان ستم برد، عذر خود را آشکارا با آنان در میان گذار و با این کار آنان را از بدگمانی بیرون آور.»^۱ باتوجه به موارد ذکرشده در مقاله فوق، پاسخگویی حاکمان به مردم، زمینه‌ساز شفافیت و اعتمادسازی است و با افشای عملکرد مسئولان، مانع از بروز فساد و سوءاستفاده‌های سیاسی می‌شود. این اصل حقوقی و اخلاقی، ضامن مسئولیت‌پذیری زمامداران و تحقق حکمرانی عادلانه و پاسخگو است.

در کل مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی فسادستیزی در قرآن به طور مستقیم با یکدیگر مرتبطاند عدالت اجتماعی و اخلاقی فردی پایه‌ای برای حکمرانی عادلانه و شفافیت سیاسی است همچنین امر به معروف و نهی از منکر به عنوان نظارت اجتماعی بر عملکرد حاکمان نیز تاثیر دارد این مؤلفه‌ها نشان می‌دهند که قرآن کریم دیدگاهی جامع برای پیشگیری و مبارزه با فساد ارائه داده است که از فرد و جامعه تا حکومت را در بر می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

اهمیت موضوع «مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی فسادستیزی در قرآن» در این است که قرآن به عنوان منبع اصلی هدایت، چارچوبی جامع برای مقابله با فساد ارائه می‌دهد که تضمین‌کننده سلامت، عدالت و پایداری جامعه و حکومت است. شناخت و به‌کارگیری این مؤلفه‌ها، زمینه‌ساز تحقق حکمرانی عادلانه و اعتمادسازی میان مردم و مسئولان می‌شود و از بروز هرج و مرج و تباهی در جامعه جلوگیری می‌کند. با توجه به تحلیل آیات و مستندات و بررسی فرضیه‌های مطرح شده، نگارنده تأیید می‌کند که مؤلفه‌های اجتماعی فسادستیزی شامل امر

^۱ . حبیب نژاد و عامری «شاخص‌های شفافیت در حکومت اسلامی (با تأکید بر حکومت علوی)»، ص ۱۷.

به معروف و نهی از منکر، عدالت اجتماعی، ترویج ارزش‌های اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اصلاح جامعه است. همچنین مؤلفه‌های سیاسی فسادستیزی در قرآن عبارتند از حکومت عادلانه، پرهیز از سوءاستفاده از قدرت، شفافیت و امانتداری در امور حکومتی، مبارزه با استبداد و پاسخگویی حاکمان. این مؤلفه‌ها به عنوان پایه‌های اساسی در ساختار حکمرانی اسلامی، زمینه‌ساز تحقق عدالت، پیشگیری از فساد و تضمین سلامت سیاسی و اجتماعی جامعه هستند. بنابراین، پایبندی به این آموزه‌های قرآنی، راهکار مؤثری برای مقابله با فساد و تضمین پیشرفت و ثبات در نظام اسلامی به شمار می‌آید.

فهرست منابع

*قرآن کریم

- ۱) اقدام پور، رضا و نرگس کشتی آرای و رضا اسماعیلی، «تجارب زیسته دانشجویان از مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانشگاه» نشریه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، سال دهم، ۱۳۹۸، شماره ۲۰.
- ۲) بیگی، روح الله، ارزشهای اجتماعی در قرآن، قم، انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۳۸۹.
- ۳) پورقهرمانی، احمدی سربزه، بابک، مظفر، «قلمرو مفهومی (سوءاستفاده از قدرت، در معاونت در جرم)» حقوق اسلامی، سال هفدهم، شماره ۶۶، پاییز ۱۳۹۹.
- ۴) حبیب نژاد سید احمد و زهرا عامری، شاخص‌های شفافیت در حکومت اسلامی (با تأکید بر حکومت علوی) (مقاله علمی وزارت علوم)، نشریه حقوق اسلامی سال سیزدهم تابستان ۱۳۹۵ شماره ۴۹.
- ۵) حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف، تهران: سپید موی اندیشه، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- ۶) حسینی نیشابوری، حجت الاسلام سیدعلی اکبر، سلسله سخنرانی‌های استاد رفیعی، قم؛ دارالمبلغین، چاپ چهارم، ۱۳۹۵.
- ۷) حق پناه، رضا، «عدالت اجتماعی در قرآن»، اندیشه حوزه، ۱۳۸۰، شماره ۳۰.
- ۸) حکیمی، محمد، عصر زندگی و چگونگی آینده انسان و اسلام، قم؛ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، نوبت چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ۹) درافشان، محمدحسین، حماسه سیاسی و حماسه اقتصادی از منظر آیات و روایات، قم؛ صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۲.

- ۱۰) دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- ۱۱) رحمانی، محمد، امر به معروف و نهی از منکر در آینه اجتهاد، قم: نشر معروف، چاپ ۱۳۹۳.
- ۱۲) سرور اخلاقی، غلام، رابطه قدرت و عدالت در فقه اسلامی، ناشر: قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۰.
- ۱۳) طباطبایی فر، سید محمد، حوٹیان یمن (پیشینه و رویکردهای کلامی و سیاسی) قم: دانشگاه ادیان و مذاهب، چاپ اول، ۱۳۹۵.
- ۱۴) طباطبایی، سید محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
- ۱۵) طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مترجمان، تهران: انتشارات فراهانی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۶) قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳.
- ۱۷) مجلسی، محمد باقر، بحارالانوارالجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، بیروت: دراحیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۸) محدثی، جواد، زندگی مهدوی (اخلاق و اوصاف منتظران)، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۹۲.
- ۱۹) مغنیه، محمد جواد، تفسیر کاشف، ترجمه موسی دانش، قم: بوستان، چاپ یکم، سال ۱۳۷۸.
- ۲۰) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴.
- ۲۱) موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، مقالاتی از اندیشه نامه ی انقلاب اسلامی، قم: انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸.
- ۲۲) موسسه مطالعات پژوهش های سیاسی، سقوط (مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت پهلوی)، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی، ۱۳۸۴.
- ۲۳) موسوی، سیده معصومه، رحیم دهقان و علی قاسمی، «معیارهای حاکم بر شفافیت در حکومت دینی»، نشریه حکومت اسلامی سال ۲۷ زمستان ۱۴۰۱ شماره ۴ (پیاپی ۱۰۶).
- ۲۴) میبدی، احمد بن محمد، کشف الاسرار و عدة الابرار (معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری)، تهران: امیر کبیر چاپ پنجم، ۱۳۷۱ ه. ش.

۲۵) میمنه جهرمی، حیدرعلی، «حکومت علوی، الگوی حکومت»، نشریه موعود، شماره ۱۸، بهمن
واسفند ۱۳۷۸،

۲۶) نوروزپور حیدرعلی و خیرالله پروین، ولی رستمی، ایرج حسینی صدرآبادی، «مبانی حاکم بر شفافیت
قانون گذاری از دیدگاه قرآن و روایات و حکمرانی خوب»، منبع؛ مطالعات قرآنی دوره ۱۳، تابستان
۱۴۰۱، شماره ۵۰.

۲۷) وفایی سعدی، خسرو، واقعیت و آرمان در قیام عاشورا از دیدگاه امام خمینی (ره)، اصفهان؛
انتشارات قائمیه اصفهان (بی جا، بی تا)

(۲۸) <https://library.razavi.ir/quran/fa/237726/%D9%>